

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY: MAIN STAGES OF DEVELOPMENT

Встановлено, що процес глобалізації економіки закономірно зумовлює зростання кількості підприємств, які у своїй діяльності спираються на стандарти соціальної відповідальності: права людини, екологічна та економічна складові, соціальне забезпечення, охорона здоров'я тощо. З'ясовано, що соціальна відповідальність до початку XXI ст. мала близько 70–80 різних значень та понять і ототожнювалась із: соціально відповідальним бізнесом, корпоративною соціальною відповідальністю, благодійністю, соціальною відповідальністю корпорацій, що значно ускладнювало розуміння і трактування цього поняття. Протягом XX ст. корпоративна соціальна відповідальність стала частиною управління в системі менеджменту підприємств, організацій, корпорацій і отримала подальший розвиток у міжнародних нормативних документах. Обґрунтовано, що процес становлення корпоративної соціальної відповідальності у світі починає свій відлік ще з середини XX ст. В Україні історичний аспект становлення є не досить довгим – близько 12–15 років, проте все більше підприємств, організацій і компанії долучаються до соціальної діяльності. Обґрунтовано, що ключову роль у формуванні й популяризації соціальної відповідальності в Україні відіграє експертна організація. Наведено основні напрями діяльності Центру «Розвиток КСВ» та його характеристики. Доведено, що на сьогодні компанії, що ведуть активну діяльність із залучення фінансування та просування своєї продукції на міжнародних ринках, очікують формування стратегічного бачення в галузі ESG та реалізації відповідних проєктів. Встановлено, що корпоративна соціальна відповідальність, тобто ведення такої діяльності, без шкоди майбутнім поколінням, це не тренд одного дня, місяця чи року. Це обов'язок і відповідальність кожної сучасної компанії, яка має намір ефективно функціонувати та працювати на довгострокову перспективу.

Ключові слова: соціальна відповідальність, корпоративна соціальна відповідальність, Центр «Розвиток КСВ», стратегічного бачення в галузі ESG.

It has been established that the process of globalization of the economy naturally leads to an increase in the number of enterprises that rely on the standards of social responsibility in their activities: human rights, environmental and economic components, social security, health care, etc. Social responsibility combines precisely those elements that ensure effective management while simultaneously complying with social obligations: implementation of social projects, protection and care of employees, ecological attitude to the environment, social partnership, production of ecological products, etc. It was found that social responsibility until the beginning of the 21st century had about 70–80 different meanings and concepts and was identified with: socially responsible business, corporate social responsibility, charity, social responsibility of corporations, etc., which greatly complicated the understanding and interpretation of this concept. During the 20th century corporate social responsibility became part of management in the management system of enterprises, organizations, corporations and received further development in international regulatory documents. It is substantiated that the process of establishing corporate social responsibility in the world begins its countdown from the middle of the 20th century. In Ukraine, the historical aspect of formation is not long enough – about 12–15 years, but more and more enterprises, organizations and companies are involved in social activities. It is well-founded that an expert organization plays a key role in the formation and popularization of social responsibility in Ukraine. The main areas of activity of the "CSR Development" Center and its characteristics are given. It has been proven that today companies that are active in attracting financing and promoting their products on international markets expect the formation of a strategic vision in the field of ESG and the implementation of relevant projects. It has been established that corporate social responsibility, i.e. conducting such activities without harming future generations, is not a trend of one day, month or year. This is the duty and responsibility of every modern company that intends to function effectively and work for the long term.

Key words: social responsibility, corporate social responsibility, Center for CSR Development, strategic vision in the field of ESG.

УДК 005.35(07)

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure79-27>

Лункіна Т.І.

д.е.н., доцент,
в.о. професора кафедри менеджменту,
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Дранус Л.С.

к.е.н., доцент,
в.о. завідувача кафедри менеджменту,
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Дранус В.В.

к.е.н., доцент,
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Lunkina Tetiana

Black Sea National University
named after Petro Mohyla

Dranus Lubov

Black Sea National University
named after Petro Mohyla

Dranus Valentin

Black Sea National University
named after Petro Mohyla

Постановка проблеми. Процес глобалізації економіки закономірно зумовлює зростання кількості підприємств, які у своїй діяльності спираються на стандарти соціальної відповідальності: права людини, екологічна та економічна складові, соціальне забезпечення, охорона здоров'я тощо. На даному етапі стандарти соціальної відповідальності включають положення щодо стійкого розвитку, соціально відповідального інвестування, соціального аудиту тощо. Тобто, відбувається поширення цих стандартів на різні сфери й напрями бізнесової діяльності. Соціальна відповідальність поєднує у собі саме ті елементи,

шляхом яких забезпечується ефективне господарювання при одночасному дотриманні соціальних зобов'язань: реалізація соціальних проєктів, захист і турбота про працівників, екологічне ставлення до навколишнього середовища, соціальне партнерство, виробництво екологічної продукції тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття природи та трактування поняття соціальної відповідальності знайшли своє відображення у роботах закордонних науковців: Р. Акермана (R. Ackerman), Г. Боуена (H. Bowen), П. Друкера (P. Drucker), М. Зігеля (M. Siegel), Дж. Елкінгтона

(J. Elkington), Ф. Котлера (Ph. Kotler), М. Портера (M. Porter), А. Керрола (A. Carroll), С. Сети (S. Sethi), Д. Свансона (D. Swanson) М. Статмана (M. Statman), М. Фрідмена (M. Friedman), В. Фредерика (W. Frederick) та інших.

Так, у книзі «Соціальна відповідальність бізнесу» Г. Боуен (H. Bowen) описав, як концепція соціальної відповідальності пристосована до бізнесу та які соціально-економічні вигоди можуть виникнути завдяки визнанню важливості соціальних цілей [1].

Ф. Котлер (Ph. Kotler) розглядає корпоративну соціальну відповідальність як вільний вибір на користь зобов'язання підвищувати добробут громади через відповідні підходи до ведення бізнесу, а також надання корпоративних ресурсів [2].

Соціальна відповідальність до початку ХХІ ст. мала близько 70-80 різних значень та понять і отожнювалась із: соціально відповідальним бізнесом, корпоративною соціальною відповідальністю,

благодійністю, соціальною відповідальністю корпорацій тощо, що значно ускладнювало розуміння і трактування цього поняття.

Постановка завдання. Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування, аналіз еволюційного становлення корпоративної соціальної відповідальності та основних етапів її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як напрямок менеджменту, корпоративна соціальна відповідальність виокремився у 1950-х р. у США. Практика компаній, що може бути позначена як соціально відповідальна, приймала різноманітні форми: пожертвування на благодійність, послуги спільноті, покращення добробуту найманих працівників та популяризація релігійної поведінки.

Протягом ХХ ст. корпоративна соціальна відповідальність стала частиною управління в системі менеджменту підприємств, організацій, корпорацій і отримала подальший розвиток у міжнародних нормативних документах (табл. 1).

Таблиця 1

Ретроспектива становлення та розвитку КСВ

Роки	Історія розвитку. Представники. Періоди
1	2
Етап перший. Становлення. 1920-1950 рр.	
30-40 рр. XX ст.	А. Пейдж , «Робота в світі». Основні рубрики: захист навколишнього середовища, трудові права, права споживачів, освіта, захист дітей, корпоративна прозорість
1950 р.	П. Друкер , робота «Практики менеджменту». Розглядав громадську відповідальність як один із восьми ключових чинників для досягнення бізнес-цілей, вказував, що важливо розглядати вплив кожної бізнес-політики і дій на суспільство для управління Ч. Бернард зазначав: «мета корпорації – служити суспільству, а функція керівника – передати цей дух моральності співробітникам»
1953 р.	Г. Боуен , книга «Соціальна відповідальність бізнесмена» – відкрив нову епоху соціальної відповідальності у ХХ ст. Розглядав соціальну відповідальність, соціальний аудит в більш широкому контексті. За визначенням А. Керолла Г. Боуен – «батько корпоративної соціальної відповідальності»
Етап другий. Нові теми КСВ 1960-1970 рр.	
60-ті рр.	К. Девіс порушує тему довгострокових інвестицій від соціальної відповідальності. Автор першим обґрунтував, що проблема соціальної відповідальності повинна розглядатися у широкому контексті. Вводиться словосполучення «КСВ і бізнес-етика», особлива увага концентрується на волонтерстві та добровільності
70-ті рр.	М. Фрідман , дискусії щодо соціальної відповідальності. Наголошував, що «існує одна і тільки одна соціальна відповідальність бізнесу – використовувати свої ресурси і залучати до активностей, спрямованих на підвищення своїх прибутків, настільки довго, наскільки компанія залишається в умовах деяких правил гри, тобто долучатися до відкритої і вільної конкуренції, без обману та махінацій» К. Девіс та Р. Бломстр визначили спрямованість ЛСВ як «обов'язок осіб, приймаючи рішення, вдаватися до таких дій, які будуть спрямовані не тільки на задоволення власних інтересів, а й на захист і примноження суспільного блага» Дж. Мак Гуір зазначав, що «корпорація має не тільки економічні і правові зобов'язання, але й несе повну відповідальність перед суспільством, що виходить за її межі» А. Керолл запропонував трактування КСВ, що припускає «відповідність економічним, правовим, етичним, дискреційним (філантропічним) очікуванням, що пред'являються суспільством організації в даний період». Підхід А. Керолла виокремився в окрему модель, одержав поширення, став визначати межі сучасних досліджень у галузі КСВ

1	2
Етап третій. Зв'язок між КСВ і сталим розвитком 1980-ті рр.	
1987 р.	М. Фрідман , «теорія стейкхолдерів». Всесвітня комісія з питань навколишнього середовища і розвитку опублікувала Звіт Брундтланд «Наше спільне майбутнє», в якому зазначається, що «сталий розвиток – це розвиток, який відповідає потребам сьогодення і не обмежує здатності майбутніх поколінь у задоволенні їх потреб». В цей період особлива увага приділяється прибутковості соціально відповідальних компаній
Четвертий етап. Становлення бізнес-кейсу для КСВ 1990 рр.	
1992 р.	Д. Вуд виділяє три мотиваційні причини: управління охороною навколишнього середовища, управління різноманітними питаннями і стейкхолдерами Декларація Саміту Землі в Ріо-де-Жанейро , збірник рекомендацій «Порядок денний 21». В декларації акцентують увагу на збалансованому трактуванні потреб розвитку з точки зору економічного, екологічного та соціального аспектів
1998 р.	Дж. Елкінгтон , книга «Канібали з вилками: потрібний критерій бізнесу XXI століття». Автор застосовує потрібний критерій, що передбачає рівновагу між економічною, екологічною та соціальною складовими
Етап п'ятий. Інституціоналізація КСВ на національних рівнях, поява міжнародних стандартів. Початок XXI ст.	
Початок XXI ст.	Прийняття стандарту – міжнародне керівництво із соціальної відповідальності ISO 26000, прийняття національних стратегій або державних програм із соціальної відповідальності (Словаччина, Литва), інституціоналізація КСВ на національних рівнях (Великобританія, Данія) Прийнято Зелену книгу «Просування Європейської рамкової комісії задля корпоративної соціальної відповідальності» Розроблений Глобальний Договір ООН На рівні підприємств – розробка програм сталого розвитку і стратегій У 2008 р. створено Центр «Розвиток КСВ» (CSR Ukraine) – експертна організація в Україні, що об'єднує понад 40 великих компаній, спільно з якими вже десять років просуває принципи сталого ведення бізнесу та соціальної відповідальності. Центр щорічно проводить масштабні дослідження з корпоративної соціальної відповідальності, реалізує власні соціальні проекти, надає консультації, проводить семінари та тренінги з КСВ питань та звітів як для приватних компаній, так і для державних органів влади. Є національним партнером CSR Europe (Брюссель, Бельгія) і Всесвітньої бізнес-ради зі сталого розвитку (Женева, Швейцарія). У 2015 р. у м. Брюссель відбувся саміт «Підприємство 2020: майбутнє Європи». Його організатор CSR Europe разом з 45 національними партнерами з різних країн, в тому числі України, показали вплив бізнесу на суспільство та поставили нові завдання щодо розвитку КСВ: питання боротьби зі зміною клімату (конференція, грудень 2015 р.); формування сталих ланцюгів постачання; ініціативи у галузі освіти; нефінансова звітність; зміна бізнес-моделі тощо.

Джерело: узагальнено авторами за матеріалами [3; 4; 5; 6]

Таким чином, процес становлення корпоративної соціальної відповідальності у світі починає свій відлік ще з середини ХХ ст. В Україні історичний аспект становлення є не досить довгим – близько 12–15 років, проте все більше підприємств, організацій і компаній долучаються до соціальної діяльності.

Ключову роль у формуванні й популяризації соціальної відповідальності в Україні відіграє експертна організація Центр «Розвиток КСВ», заснована у 2008 р., метою діяльності якої є впровадження соціальної відповідальності задля системних і якісних змін в Україні. Зазначена організація об'єднує 40 компаній України серед яких: «ЕУ», «Небесна криниця», «Василь Кісіль і Партнери», «Нова пошта», «ДТЕК», «Артеріям», «Оболонь», 1+1 тощо. З них з аграрного сектора: ПАТ «Миронівський хлібопродукт», «Астарта – Київ», агрохолдинг «Мрія», «Монсанто Україна» тощо. Близько 20 компаній виступають партнерами

Центру КСВ в освітніх проектах, а саме: «Ericsson», «Samsung», «Melexis», «Syngenta», «Київстар» та інші. Серед постійних клієнтів компанії з IT, агро, ритейлу, харчові компанії, банки та інші. Основні напрями діяльності Центру «Розвиток КСВ» наведено в табл. 2.

На сьогодні компанії, що ведуть активну діяльність із залучення фінансування та просування своєї продукції на міжнародних ринках, очікують формування стратегічного бачення в галузі ESG та реалізації відповідних проектів.

ESG (англ. environmental, social, governance – «довкілля», «соціальна сфера», «корпоративне управління») – зусилля компанії по кожному з цих напрямів заради сталого розвитку. Ці критерії враховують інвестори та фінансові інститути при прийнятті рішень про інвестиції та кредитування, а також контрагенти та постачальники в межах комерційної діяльності.

Основні напрями діяльності Центру «Розвиток КСВ»

Напря́м	Характеристика
КСВ школа	Інтенсивний тренінг для представників компаній, університетів, громадських організацій та здобувачів вищої освіти, які цікавляться сталим розвитком та корпоративною соціальною відповідальністю. Всього проведено 9 КСВ шкіл, понад 100 компаній та організацій отримали фахівців та фахівчинь, які розуміються на питаннях сталого розвитку.
КСВ аудит	Аналіз політик компаній, які стосуються різних аспектів та принципів соціальної відповідальності, проведення опитування співробітників й співробітниць, підготовка рекомендацій щодо розробки політик і практик соціальної відповідальності з метою покращення КСВ компанії та її рівня відповідальності за наслідки своєї діяльності перед суспільством і довіллям.
Розробка КСВ стратегій	Розробка стратегій із КСВ, рекомендації щодо розробки не для комунікації, а для реальних змін в компанії та відносин компанії зі стейкхолдерами.
Підготовка нефінансового звіту, в тому числі ESG	Допомога компанії у підготовці нефінансового звіту відповідно до міжнародних стандартів, підготовка моделі звітування задля сталості процесів. Підготовка для різних компаній, у тому числі й на міжнародних біржах.
ESG тренінги для керівництва компаній	Спільний україно-англійський тренінг з екологічних, соціальних та управлінських питань, надання глибоких знань про відмінності між ESG та сталим розвитком, ESG та КСВ, ознайомлення з новими трендами та допомога компанії у розробці та покращенні власних ESG-політик.
Аналіз сайту компанії з точки зору сталого розвитку та ESG	CSR Ukraine понад 10 років впроваджує індекс зі сталого розвитку, який в останні роки трансформувався в ESG-індекс. Аналіз індексу відбувається на основі сайтів. Допомога у створенні сайту в контексті сталого розвитку та ESG.
Розробка DEI і GESI стратегій	Допомога у розробці найкращих DEI і GESI стратегій.
Тренінги та аудит з гендерної рівності	Протягом п'яти років CSR Ukraine є лідером у просуванні гендерної рівності: спільно з UNFPA, є ініціаторами Декларації з гендерної рівності та протидії домашнього насильства, проведено ряд досліджень із гендерної рівності, ініційовано перший Індекс «Краще підприємство для родини» (Family-Friendly Index). Проводяться глибокі аудити організацій із гендерної рівності й надаються рекомендації, які пізніше покращують корпоративну культуру та гендерну рівність в компанії.

Джерело: сформовано авторами на основі матеріалів [3]

У сучасному вигляді ESG-принципи вперше сформулював колишній генеральний секретар ООН Кофі Аннан. Він запропонував управлінцям великих світових компаній включити ці принципи до своїх стратегій, насамперед для боротьби зі зміною клімату. Явище стало популярним в останні роки, особливо в країнах Заходу. На початку 2000-х рр. у США налічувалося лише 20 компаній з ESG-рейтингом. До 2020 р. їхня кількість зросла майже до 800 [8].

ESG- принципи:

1. Екологічні принципи – піклування про навколишнє середовище та зменшення збитків, які завдають шкоди екології.

2. Соціальні принципи – відповідальне ставлення до персоналу, постачальників, клієнтів, партнерів та споживачів. Щоб відповідати стандартам, бізнес повинен працювати над якістю й безпечністю умов праці, стежити за гендерним балансом та інвестувати у соціальні проєкти.

3. Управлінські принципи стосуються якості управління компаніями: прозорість звітності, зарплати менеджменту, здорові обставини в офісах, відносини з акціонерами, антикорупційні заходи [7].

З'ясовано, що через тиск інвесторів і банків сучасним компаніям не вигідно мати низький ESG-рейтинг. У 2020 р. компанія EY провела опитування серед інституційних інвесторів. У результаті 98% опитаних заявили, що суворо відстежують ESG-рейтинг компаній, які розглядаються для інвестування.

Відповідно до Forbes до 2035 року бізнесу необхідно буде зосередитися не лише на максимізації прибутків, а й на впливі на навколишнє середовище та суспільство. Серед основних напрямів, які будуть мати подальший розвиток варто виокремити (табл. 3).

Згідно з дослідженням від WTW, все більше компаній пов'язують метрику ESG з винагородою керівництва. За даними провайдера послуг у галузі страхування, британсько-американського консультанта з управління ризиками й страхуванням Willis Towers Watson, компанії все частіше включають метрики ESG до показників ефективності для керівництва. Навіть з політичними викликами у США, компанії поширюють використання метрик ESG у загальних показниках ефективності керівництва. Зокрема, підвищився інтерес до включення кліматичних цілей у плани стимулювання

Таблиця 3

Основні тенденції до 2035 року відповідно до Forbes: майбутнє бізнесу

Тенденції	Характеристика
1. Революція відновлення	Перехід до відновлення та циркулярної економіки, підтримуваний технологічними проривами в біоінженерії, відновлювальному сільському господарстві та уловлюванні вуглецю. Компанії, які це приймуть, зміцнять свою стійкість і залучать еко-свідомих споживачів
2. ESG у центрі уваги ради директорів	Питання ESG будуть керувати корпоративними стратегіями. Реальний прогрес у стійкості та соціальній відповідальності стане необхідністю, а різноманітні ради директорів запропонують нові перспективи
3. Автоматизоване суспільство	Автоматизація та ШІ змінять ринок праці, створюючи високооплачувані робочі місця. Важливо керувати цими змінами, захищати вразливі групи та досліджувати соціальні захисні мережі, такі як універсальний базовий дохід
4. ESG у геополітиці	Фактори ESG впливатимуть на міжнародну торгівлю та розподіл влади. Відповідальне управління буде ключем до безпеки та економічного успіху, враховуючи еволюцію глобальних регуляцій

Джерело: сформовано авторами на основі матеріалів [8]

керівництва. За даними дослідження, майже 45% компаній зі списку S&P 500 в США мають певні кліматичні метрики у своїх планах стимулювання, порівняно з 14% три роки тому. Компанії також повинні готуватися до виконання кліматичних вимог, оскільки набирають чинності законодавчі норми та правила, такі як Corporate Sustainability Reporting Directive ЄС та каліфорнійські кліматичні закони [9].

Ще одним важливим кроком для підвищення екологічної стійкості товарів у ЄС є схвалення нових правил екодизайну та заборону на знищення непроданого одягу та взуття. Європейська Рада офіційно затвердила нові правила щодо сталого розвитку продукції та заборону на знищення непроданого текстилю та взуття. Нові правила спрямовані на покращення екологічних характеристик продукції протягом всього життєвого циклу. Це включає підвищення довговічності, повторне використання, модернізацію, ремонтпридатність, енерго- та ресурсоефективність, використання перероблених матеріалів та зменшення вуглецевого сліду. Особливу увагу приділено новому «Цифровому паспортові продукції», який допоможе споживачам і бізнесу робити обґрунтовані вибори, надаючи інформацію про екологічну стійкість товарів. Також буде створений публічний вебпортал для порівняння даних з цих паспортів. Ці зміни сприятимуть більш відповідальному веденню бізнесу та підтримці сталого розвитку у всьому ЄС [10].

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, на основі проведеного аналізу з'ясовано, що розвиток соціальної відповідальності починає свій відлік у середині ХХ століття, як напрямок менеджменту виокремився у 1950-х р. у США. Протягом ХХ ст. корпоративна соціальна відповідальність стала частиною управління в системі менеджменту підприємств, організацій,

корпорацій і набуває все більшої актуальності, адже запроваджується у нормативних документах як обов'язкова компонента ефективного розвитку бізнесу. Корпоративна соціальна відповідальність, тобто ведення такої діяльності, без шкоди майбутнім поколінням, це не тренд одного дня, місяця чи року. Це обов'язок і відповідальність кожної сучасної компанії, яка має намір ефективно функціонувати та працювати на довгострокову перспективу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Bowen H.R. Social responsibilities of the businessman. New York : Harper&Row, 1953. 276 p.
2. Котлер Ф., Лі Н. Корпоративна соціальна відповідальність : як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / за ред. Л. Савицька; пер. з англ. С. Яринич. Київ : Вид-во О. Капусти ; Агенція «Стандарт», 2005. 285 с.
3. Центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності : сайт. URL : <http://csr-ukraine.org> (дата звернення: 15.06.2024).
4. Freeman R. E. Strategic Management. A stakeholder approach. Cambridge University Press, 2010. 292 p.
5. Thomas G., Nowak M. Corporate Social Responsibility. A definition // Working Paper. Curtin University of Technology. 2006. № 62. 20 p.
6. Соціальна відповідальність : навч. посіб. / Н.М. Сіренко, Т.І. Лункіна, А.В. Бурковська. Миколаїв : МНАУ, 2021. 216 с.
7. Що таке ESG-принципи і чому компаніям важливо їх дотримуватися. URL: <https://fintechinsider.com.ua/shho-take-esg-prynczypu-i-chomu-kompaniyam-vazhlyvo-yih-dotrymuvatysya/> (дата звернення: 30.06.2024 p.).
8. Forbes : офіційний сайт. URL: <https://forbes.ua/news> (дата звернення : 30.06.2024 p.).
9. ESG для всіх : як бізнесу перейти на бік сталого розвитку. Дія. Бізнес. URL : <https://business.diia.gov.ua/en/cases/sistematizacia-biznes-procesiv/esg-dla-vsih-naviso-ta-ak-biznesu-perejti-na-bik-stalogo-rozvitku> (дата звернення: 30.06.2024 p.).

10. У ЄС підтримали заборону знищення непроданого одягу. *Українська правда*. сайт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/15/7161719/> (дата звернення: 30.06.2024 р.).

REFERENCES:

1. Bowen H.R. (1953) Social responsibilities of the busin essman. New York : Harper&Row. 276 p. (in English)

2. Kotler F., Lee N. (2005). Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist': yak zrobyty yakomoha bil'she dobra dlya vashoyi kompaniyi ta suspil'stva [Corporate social responsibility : how to do as much good as possible for your company and society] / za red. L. Savyts'ka; per. z anhl. S. Yarynych. Kyiv : Vyd-vo O. Kapusty; Ahentsiya «Standart», 285 p. (in Ukrainian)

3. Tsentr Rozvytok korporatyvnoyi sotsial'noyi vidpovidal'nosti : sayt [Center for the Development of Corporate Social Responsibility : website]. Available at : <http://csr-ukraine.org> (accessed: 15 June, 2024). (in Ukrainian)

4. Freeman R.E. (2010) Strategic Management. A stakeholder approach. Cambridge University Press. 292 p. (in English)

5. Thomas G., Nowak M. (2006). Corporate Social Responsibility. A definition // Working Paper. Curtin University of Technology. no. 62. 20 p. (in English)

6. Sotsial'na vidpovidal'nist' : navch. posib. [Social responsibility : education. manual] (2021) / N.M. Sirenko, T.I. Lunkina, A.V. Burkovs'ka. Mykolayiv : MNAU. 216 p. (in Ukrainian)

7. Shcho take ESG-pryntsypy i chomu kompaniyam vazhlyvo yikh dotrymuvatysya [What are ESG principles and why it is important for companies to follow them]. Available at: <https://fintechinsider.com.ua/shho-take-esg-pryncypy-i-chomu-kompaniyam-vazhlyvo-yih-dotrymuvatysya/> (accessed: 30 June, 2024). (in Ukrainian)

8. Forbes : ofitsiynyy sayt [Forbes : official site]. Available at: <https://forbes.ua/news> (accessed: 30 June, 2024). (in Ukrainian)

9. ESG dlya vsikh : yak biznesu pereyty na bik staloho rozvytku. Diya. Biznes [ESG for everyone : how businesses can move towards sustainable development]. Available at: <https://business.dii.gov.ua/en/cases/sistematizacia-biznes-procesiv/esg-dla-vsikh-naviso-ta-ak-biznesu-perejti-na-bik-stalogo-rozvitku> (accessed: 30 June, 2024). (in Ukrainian)

10. U YES pidtrymaly zaboronu znyshchennya neprodanoho odyahu [The ban on the destruction of unsold clothes was supported in the EU.] *Ukrayins'ka pravda*. сайт. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/15/7161719/> data zvernennya (accessed: 30 June, 2024). (in Ukrainian)